

Легенди та гіпотези про волинську Невриду – сусіда Скіфії

Початок I тис. до н.е. співпадає і з початком раннього залізного віку у Європі, коли на арену історії виступають історичні предки сучасних європейських народів. Цей час повитий легендами та мало вивченим в археологічному відношенні. Звичайно, головними джерелами для дослідження більшої частини європейської території, крім північних берегів Середземномор'я, виступають археологічні пам'ятки, бо письмі відомості про історію багатьох регіонів відсутні. Україні пощастило у тому відношенні, що її територія прилягає до берегів Чорного моря і порівняно близько розташована до східної частини Середземномор'я і Близького Сходу, де розвивались найдавніші на Землі передові цивілізації з писемністю. Грецька колонізація північних берегів Чорного моря сприяла знайомству античного світу з історією стародавніх народів на території України, які приймали участь у найважливіших подіях світової історії, зокрема у боротьбі з експансією однієї з стародавніх імперій Персією царя Дарія I.

Головним письмовим джерелом про народи України є опис її "батьком історії" Геродотом у V ст. до н.е. Він присвячений характеристиці Скіфії та боротьбі скіфів проти персидської навали царя Дарія у 514 чи 512 р. до н.е. Але, поруч з описом Скіфії Геродот подав деякі відомості і про сусідні народи, що населяли сучасну територію України. Серед них є і загадкові "неври", а також на відміну від відомостей про інші сусідні племена скіфів, і назва країни "Неврида" (Доватур, Каллистов, Шишова, 1982, с.106-107, 118-119). Дослідник етнонімії Геродотової Скіфії український мовознавець О.С.Стрижак (1988, с.57) яскраво охарактеризував наукову проблему їх вивчення так: "Загубившись серед гір, лісів, річок, озер і боліт однієї з найглухіших околиць Геродотової ойкумени, ця група племен, хоч і фіксується на самому світанку писаної східноєвропейської історії, все ж тривалий час залишається огорнутою туманом таємничості, і то не тільки стосовно своїх звичаїв чи контактів із сусідами, а й щодо свого просторового розміщення, напрямів і характеру міграції, етно-мовної атрибуції й самої етнічної назви".

Коли йдеться про таємничість стародавньої історії, то за справу її висвітлення часто береться археологія. Пошуками старожитностей загадкових "неврів" та місця розташування країни "Неврида" вчені зацікавились ще у XIX ст. і продовжували свої дослідження на протязі

всього XX ст. Під час земляних робіт ще у 1878 та 1896 рр. біля с. Михалків Боршевського р-ну Тернопільської обл. було знайдено два скарби золотих предметів, вага яких дорівнювала 7 кг (Przybyslawski, 1900, с.34-35). У складі стародавніх скарбів були дві діадеми, фібули, серед яких і зображенням собак чи вовків, різні прикраси, браслети, золоті намистини і навіть злиток золота. Скарби зараз датовані VIII – VII ст.ст. до н.е. (Свешников, 1968, с.10-27). Вченим хотілось би виявити зв'язок цих скарбів з загадковим племенем неврів. Цікавим виявилось зображення на фібулі собаки чи вовка, яке у розповіді Геродота ніби відповідає легенді про перетворення раз на рік неврів у вовкулак. Не виключена причетність зображення собако-вовка до тотемного знаку племені неврів. Цей сюжет про перевертнів-чаклунів розповсюджений у слов'янській міфології та міфах багатьох індоєвропейських народів. Але, один чи навіть два скарби напевно не можуть дати повне уявлення про значний комплекс матеріальних рештків різного призначення окремого етносу.

Звичайно, з певним етносом археологи намагаються пов'язати цілу групу археологічних пам'яток, які мають якісь споріднені риси та об'єднуються в окрему археологічну культуру. Так, відомий археолог, дослідник скіфських старожитностей, директор Ермітажу М.І.Артамонов (1949, с.160) спробував пов'язати з неврами пам'ятки висоцької культури Західної України та Волині. Ця культура виділена за матеріалами розкопок могильника біля с. Висоцьке Львівської обл. Пам'ятки цієї культури датуються XI – VI ст. до н.е. Про зв'язок пам'яток висоцької культури з геродотівськими неврами висловлювалось багато дослідників археологічних пам'яток на території Західної України. М.Бандрівський (1998, с.33-45) не так давно не тільки приєднався до цієї гіпотези, а навіть висловив припущення про переселення неврів на територію Лівобережної України і належність до них старожитностей Більського городища. Інший дослідник Скіфії Б.М.Граков (1971, с.17, 120) спробував з неврами пов'язати старожитності білогрудівської (XII – IX ст.ст. до н.е.) та чорноліської (XI – VIII ст.ст. до н.е.) культур між Дніпром та Дністром. Та найбільшого поширення серед вчених набула точка зору О.М.Мельниковської (1967, с.17, 189), що досліджувала пам'ятки милоградської культури VI ст. до н.е. – II ст. н.е. і носіїв якої вона вважає неврами. Ці пам'ятки займають величезну територію від Бобруйська у Білорусі на півночі до Волинського Полісся на півдні, до Чернігівщини – на сході. Цю точку зору повністю сприйняв і академік Б.О.Рибаків у своїй спеціальній книжці “Геродотова Скіфія” (1979, с.148). Але, як би різні археологи не пов'язували неврів з тою чи іншою культурою, їх розміщення на всіх мапах представлено близько до Волині.

У усіх цих запропонованих археологами гіпотезах про носіїв певних археологічних культур, як представників етнічної групи неврів, споглядаються деякі протиріччя, пов'язані з вирішенням питання культур передскіфського часу або тільки скіфського періоду. А.І.Тереножкін (1965, с.22-35) виділив навіть окрему локальну Волинську групу пам'яток скіфоїдної культури, яку піддала спеціальному науковому аналізу Л.І.Крушельницька (1976, с.81), показавши їх особливості та відмінності від властиво скіфської степової культури. Ці пам'ятки вона відокремилася в особливу могилянську групу. С.О.Скорий (1994, с.34-40) ще раз проаналізував всі археологічні особливості цих пам'яток і прийшов до висновку, що вони не можуть бути зараховані до числа скіфських, а представляють окреме культурно-етнічне явище.

Цікавою є точка зору більшості дослідників, починаючи з відомого чеського вченого П.І.Шафарика (1848, с.322) про належність неврів до слов'ян або протослов'ян, яка була підтримана і археологами (Граков, Мельников, 1954, с.90; Тереножкін, 1961, с.234). Особливе значення у доказах зв'язку слов'ян з неврами мало і етимологічне значення імені “неврів”, яке пояснювали вихідним від старослов'янського слова “нур”, що означає “земля”, або слова “нура” – “землянка”. Та деякими вченими були представлені гіпотези і про зв'язок неврів з норманами, кельтами та балтами.

Певний сенс виявляють розвідки мовознавців у вивченні Невриди. Для них характерне залучення великого фонду словникового запасу мов в аналізі етнонімії з європейської топоніміки, гідроніміки, міфології, лексикки, структури словоутворень, мовної семантики та інше. Мовні дослідження нагадують вислів літописця про “розтікалася мислю по древу...” з питань історії племен і народів. О.С.Стрижак (1988, с.57-95), аналізуючи повідомлення Геродота про неврів і Невриду, прийшов до висновку, що це була “помітна країна” для того часу, яка очолювалась окремим царем і відігравала “певну роль у тогочасних міжнародних стосунках”. Скіфи змушені були запросити на раду царя неврів для обговорення плану відсічі навали персів на Скіфію з Дарієм I Гістаспом на чолі. За уявленнями цього фахівця, “Неврида мала б охопити, частково чи повністю, територію майбутніх Галицької, Белзької, Волинської, Болоховської, Київської та інших земель, що згодом увійшли до складу Київської Русі”.

Мовознавчі дослідження зосередились навколо відомих у більш пізніх писемних джерелах “Нурської землі”, “Нервійських” (Карпатських) гір, що пов'язувались за походженням своїх назв з геродотовською “Невридою” та “неврами”. Вчені знайшли в топоніміці та гідроніміці

Волині, або найближчих до неї регіонів деякі слова, що могли мати певний зв'язок з стародавніми неврами. Перш за все, їх зацікавили такі назви, як р. Нур (Нурець) – притока р. Західний Буг, оз. Нарочь у Білорусі, р. Нарва – притока р. Вісла, р. Норин – притока р. Уж у Хмельницькій обл., р. Норесь – ліва притока р. Полкви, що впадає на Хмельниччині до р. Горинь, р. Нурець – притока р. Рось на Київщині та інші. Навіть назва р. Горинь дослідниками співвідноситься з легендою про неврів, розказаною Геродотом. Згідно нього, неври за одне покоління до походу Дарія покинули свою країну через змії. Зважаючи на легендарний характер розповідей, під “зміями” дослідники розуміють не “ядовитих плазунів”, а стародавнє плем'я із “змійною” системою символічної репрезентації свого тотему, які воювали з неврами. У давньоруському фольклорі був розповсюджений легендарний образ “Змія-Горинича”, який міг мати історичне підґрунтя в історичних подіях Волинської Невриди.

Цікаві мовні паралелі у своїх співставленнях привели прихильники належності неврів до кельтів (Кобичев, 1973, с.27-32; Трубочев, 1982, с.9-10). Вони звернули увагу на схожість назви германізованого кельтського племені “нервіів”, що жили під час походів римлян у гальській провінції “Бельгіка” біля р. Рейн. З цією назвою вони пов'язували назви річки та департаменту Ньсар, міста Невер у Франції. З просуванням кельтських племен бойів та вольків-тectosagів з Галлії (стародавня назва сучасної Франції) до Дунаю і території сучасної Західної України дослідники пов'язували походження багатьох назв, у тому числі і назви м. Галича та Західної України “Галичини” (від французької “Галлії”), м. Белз (від провінції “Бельгіки”), “Бойківщини” (від кельтських “бойів”). Легенду про перетворення неврів у вовків прихильники цієї гіпотези пояснюють на кельтському ґрунті міфології та назвою племені “вольків”, що етимологічно означає “вовки”.

Хоча просування кельтів до Дунаю та західної частини сучасної України і підтверджено археологічними знахідками кельтських старожитностей (Крушельницька, 1965; Седов, 1983, с.98; Козак, 1984, с.51-56; 1991, с.70-107; Толочко, Козак, Моця та інші, 2000, с.125-149), але їх поява виявляється значно пізніше від повідомлень Геродота про неврів. Тож ні археологи, ні мовознавці, які висунули багато гіпотез, поки що не спроможні вирішити загадку європейської історії таємничої “Невриди” на Волині, про яку батько історії, давньогрецький історик Геродот 2500 років тому розповідав легенди та історичні факти. Розв'язання цієї загадки чекає на майбутніх дослідників.

Література

- Артamonov M.I. Этногеография Скифия // Ученые записки ЛГУ. Серия исторических наук. - Л., 1949. - № 85. - Вып.13.
- Бандрицької М. Неври і висоцька культура // Збірник праць і матеріалів на пошану Дарія Івановича Крушельницької. - Львів, 1998.
- Гравон Б.Н. Скифия. - М., 1971.
- Гравон Б.Н., Мелюкова А.И. Об этнических и культурных различиях в степных и лесостепных областях Европейской части СССР в скифское время // Вопросы скифо-сарматской археологии. - М., 1954.
- Доватур А.И., Каллистов Д.П., Шишова И.А. Народы нашей страны в “Истории” Геродота. - М., 1982.
- Кобичев В.П. В поисках прародины славян. - М., 1973.
- Козак Д. Н. Пшеворська культура у Верхньому Подністров'ї і Західному Побужжі. - К., 1984.
- Козак Д.Н. Етнокультурна історія Волині. - К., 1991.
- Крушельницька Л.И. Кельтский памятник в Верхнем Поднестровье // Краткие сообщения Института археологии АН УССР. - 1965. - Вып.5.
- Крушельницька Л.И. Північне Прикарпаття і Західна Волинь за доби раннього заліза. - К., 1976.
- Мольниковская О.Н. Памятники южной Белоруссии в раннем железном веке. - М., 1967.
- Рыбаков Б.А. Геродотовы Скифия. Историко-географический анализ. - М., 1979.
- Свешников И.К. О символике Михальковских кладов // СА. - 1968. - № 1.
- Седов В. В. Славяне и кельты (по данным археологии) // История, культура, этнография и фольклор славянских народов: IX Международный съезд славистов. Доклады советской делегации. - М., 1983.
- Скорый С.А. О Волынской локальной группе памятников “скифской культуры” Приднестровья // Древности скифов. - К., 1994.
- Стрижак О.С. Етнонімія Геродотової Скифії. - К., 1988.
- Тереновкін О.І. Пам'ятки скифів-оравів в Південному Поліссі // Археологія. - 1965. - Т.19.
- Тереновкін А.И. Предскифский период на Днепровском Правобережье. - К., 1961.
- Толочко П.П., Козак Д.Н., Моця О.П. та інші. Етнічна історія давньої України. - К., 2000.
- Трубочев О.Н. Языкознание и этногенез славян. Древние славяне по данным лингвистики // Вопросы языкознания. - 1982. - № 5.
- Шафарик П.И. Славянские древности. - М., 1848. - Т. I.
- Przybylski W. Dwa złoteskarby w Michalkowie // Teza konserwatorska. - Lwow, 1900. - T.2.